

Hatıra / *Memorie*

ENDÜLÜS NOTLARI

(*Andalusian Notes*)

Murat AKIN*

18-24 Eylül 2017 tarihlerinde Granada'da el-Hamra sarayının yanında Turkish Studies-İspanya-Málaga Üniversitesi işbirliğinde düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'na katılmak için İspanya'ya gitme imkânı bulduk. Bu vesileyle İspanya'nın en önemli şehirlerini kapsayan Endülüs merkezli bir gezi ile kültürel bir seyahate de katılma fırsatını yakaladık.

"Endülüs'ü görmeyen sosyal bilimci yarı kör bakar", sözünden hareketle, orada bulunduğumuz her günü, çeşitli bilimsel-kültürel, gözlem-gezi şeklinde planlamaya çalıştık. Endülüs, İslam medeniyetinin bıraktığı derin izler taşımaktadır. Bu sebeple Endülüs coğrafyasını elimizden geldiği kadar öğrenmeye ve orada bulunduğumuz günleri değerlendirmeye çalıştık. Bu yazımızda hem sempozyumda hem de yapılan kültürel gezide dikkatimizi çeken bazı hususları paylaşmaya çalışacağız.

Sempozyumdan...

Organizasyon hakkındaki görüş ve duygularımı aktarmadan önce, düzenleme kurulu başkanları Sayın Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM (*Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*), Prof. Dr. Susana CABRERA-YETO (*Malaga Üniversitesi İSPANYA*) ve Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR (*Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*) beylere teşekkür ederim. Her yönüyle başarılı, öğretici ve eğitici bir organizasyondu.

Organizasyon Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu olduğundan konular da alanla ilgiliydi. Fakat konularda sınırlandırma yoktu. Diğer bir ifade ile ortak bir başlık altında hazırlanan sunumlar dinlemedik. İsteyen istediği konuyu hazırlayıp sunumunu gerçekleştiriyordu. Bu durum dağınıklığa sebep olduğundan gerektiği şekilde istifade edildiğini söyleyemem. Fakat organizasyona katılanlarla tanışma fırsatı elde etmek ve aralardaki zaman dilimlerinde ilgi alanlarına göre yaptığımız sohbetlerden bir sempozyum kadar istifade ettiğimi de söylemek isterim.

* Yrd. Doç. Dr. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (*mak119@hotmail.co.uk*)

Mesela ismini önceden duyduğum Prof. Dr. Ahmet BİLGİN hocanın yaptığı açılış konuşması beni çok etkilemişti. Özellikle Endülüs'te yetişmiş yüzlerce bilgini isimleriyle, doğum yerleri ve tarihleriyle beraber sayması, hususiyetlerini izah etmesi beni ve beraberimdeki arkadaşlarımı mest etmişti. Ayrıca bir hukukçu olmasına rağmen konuyla ilgili ayet ve hadisleri ezberden terennüm etmesi takdire şayandı. Tabii bu ara kendisine bunu nasıl başardığını sorduğumda; küçük yaşlarda bunu ilerlettiğini ve duyduğu her âlimin ismini yazdığı bir ajandası olduğunu söylemesi, küçükken öğrenilen ilmin taşın üzerine yazıldığı gerçeğini bir kez daha göstermiş oluyordu.

Yine Türkiye'deki Kalam profesörlerinden olmasına rağmen sosyal bilimlerin diğer alanlarına vukufiyetini yakinen gördüğüm Prof. Dr. Mehmet Evkuran hocayla da tanışma fırsatı elde ettik. Hocanın "sosyal bilimlerin içerisindeki her bölüm diğer alanlarla ortak çalışmalar yapmalı (interdisipliner)" vurgusu son derece önemliydi.

Endülüs'ten...

Kısaca Endülüs'ün tarihini hatırlatarak devam etmem daha faydalı olacaktır. Endülüs Emevi Devleti, zamanında bölgesindeki en güçlü devletlerden birisi olmayı başarmıştır. Yaklaşık sekiz asır bölgede sıkıntılı dönemler geçirmiş olsa da hâkimiyetini devam ettirmiştir.

Abbasiler, Emevi devletini yıkıp yerine geçince o hanedandan gelen kişilere iyi davranmamıştır. Emevi hanedanından gelenler ya kaçıp kurtulmuş ya da sıkıntılı duruma maruz kalmışlardır. Buradan kaçıp önce Kuzey Afrika'ya oradan da Endülüs'e geçen Hişam b. Abdülmelik'in torunlarından Abdurrahman b. Muaviye, Endülüs Emevi devletini kurmuştur. Daha sonra Endülüs dediğimiz coğrafyada, Murabitlar, Muvahhitler, Nasriler ve nihayetinde Beni Ahmer gibi grupların hüküm sürdüğü topraklar olmuştur. Beni Ahmer devleti, 1492 yılında Kraliçe Isabel ve Ferdinand'ın evliliği akabinde oluşan gücün karşısında duramamış ve son bulmuştur.

Burada şu acı gerçeği de ifade edelim ki bu toprak (Gırnata/ son terk edilen toprak) savaşılmadan teslim edilmiştir. Son Endülüs Hükümdarı Ebu Abdullahi Sağir (Küçük Abdullah), ailesi ve yakınlarıyla şehri terk ederken geriye dönüp son kez Gırnataya, el-Hamra sarayının bulunduğu tepeye bakar ve ağlamaya başlar. Annesi de ona, bir yandan hüzün kokan bir yandan sonraki nesillere müthiş ders olacak nitelikteki tarihe mal olmuş şu sözünü söyler: "Ağla utanmaz ağla. Vatanını, dinini, müdafaa ve muhafaza etmeyenlere ağlamak yaraşır".

Milli Şairimiz Akif bu hüznü vakıyı şöyle anlatır.

Endülüs tâcı elinden alınan bahtı kara,
Savuşurken o güzel mülkü veripte ağyâra,
Tırmanır bir kayanın sırtına etrâfa bakar;
Bırakıp çıktığı cennet gibi zümrüt ovalar,

Başlar ağlatmaya bîcâreyi hüngür hüngür!
Karşıdan Vâlide Sultan bunu pek haklı görür,
Der ki: Çarpışmadın erkek gibi düşmanlarla;
Şimdi, hiç yoksa kadınlar gibi ağla!

Burada gezide beraberimizde bulunan tarihçi arkadaşlardan duyduğumuz şu hakikatleri de aktarmak isterim. O da şudur ki: şehir terk edilirken bazı şartlar belirlenip o çerçevede teslim edilmiştir. Fakat bu şartlara uyulmamış, Müslümanlar, Hristiyan olmaları için zorlanmış, aksi durumda kraliçe İsaabel tarafından Engizisyon mahkemelerinde yargılanıp ağır işkencelere maruz kalmışlardır. Evler teker teker gezilerek domuz salımı ikram edilir, eğer kabul etmezlerse din değiştirmediklerine kanaat getirilip yeniden yargılanırmış. Bu tür ferdi eziyetler ve işkencelerin yanı sıra tüm camiler katedrale çevrilip ve yıllardır biriken ilmi hazineler diyebileceğimiz kitaplar Granada meydanlarında yakılmıştır. Tüm bunlar; bugün Avrupa'nın kendi içinde farklı kültürlere neden tahammül edemediğini veya günümüzde Avrupa'da sıkça görülen yabancı Düşmanlığı, Irkçılık, İslamofobi, dışlayıcılık, ötekileştirme ve ayrımcılığın nedenlerini daha iyi göstermektedir.

Endülüs, isminin kökenini merak ettiğimizde rehberler, bu adlandırmanın "Vandalların ülkesi" anlamına gelen Vandalosia/Vandalucia adından Arapçalaşmış olabileceğini söylediler. Zamanında bunlar, Güney İspanya ve Kuzey Afrika'ya yağmalar yaparak yerleşmişler. Yukarıda Müslümanlara yapılan işkenceleri de hatırlayınca Vandalların veya barbarlığın kökeni hakkında bazı düşünceler daha kolay yerini bulmaktadır.

Tüm ayrıntılarıyla yazacak olursam bir hayli uzun olacağından, kısaca bulunduğumuz şehirleri ve oralarda önemsedğim olay veya mekânları paylaşmakla yetineceğim. Sempozyumun yapıldığı yer olan Granada, diğer adıyla Gırnata, Müslümanların terk ettiği son toprak olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Şehrin coğrafi açıdan insanı hemen etkisine alan bir canlılığı vardı. İspanyol şairlerinden Fedarico Garcia Lorca'nın ifadesiyle "bir aşğın sevgilisine aşkını yazabileceği en güzel şehirdi." Tabi bu güzelliğin en büyük payı buradaki el-Hamra sarayına aitti. En az bir buçuk ay önce alınan bilet ve randevularla

girilen bu mekânı gezmeniz için, üç saatinizi ayırmanız gerekmektedir. Saraya ruh veren ve ihtişamına ihtişam katan husus, neredeyse her duvarında ve sütununa nakşedilen لا غالب الا الله (Allah'a galip kimse yoktur/hâkimiyet onundur) ifadeleriydi. Bununla adeta, bir defa değil, binlerce defa Allah'ın tek galip olduğu bütün dünyaya haykırmak istenmiştir. Bu yazıları ve ortamı izlediğinizde yüksek bir sesle Allahü ekber demek istersiniz....

Gırnata'da görülmesi gereken yerlerden birisi de Albaicin Tepesidir. Eskiden Müslümanların da yaşadığı küçük bir mahalleden oluşan bu mekânın, benim için en önemli yanı burada şu anda aktif olarak hizmet veren bir caminin olmasıdır. İçine girip namaz kılmanız biraz önce gezerken neleri kaybettiğinizi düşünmeye sevk ediyor...

İspanya'da gezerken en çok sıkıntı çektiğimiz helal yiyecek derdimize burada tanıştığımız Fas kökenli Müslümanların lokantaları ilaç oluyordu, fakat yine de aldığım yemekleri sonuna kadar bitirmeyi başaramamıştım. Tabi yolculuktan önce yolda size arkadaşlık yapacak birisinin varlığı her zaman önemli olduğunu da hatırlatayım. Zira benim yanımda Yrd. Doç. Dr. Salih Aybey'in olması benim için bir şanstı. Bu tür konularda ürettiği pratik çözümler işimizi kolaylaştırıyordu.

Gırnata'dan Kurtuba'ya giderken Botaniğin Babası olarak bilinen, büyük eczacı, Batı'da "tecrübî tıbbın babası, kurucusu" (father of the experimental medicine) olarak tanınan **İbn Baytar**'ın memleketi Malaga'dan geçtik. Gezimizin ikinci durağı olan Cordoba diğer ifadeyle Kurtuba şehrine ulaştık. **Kurtuba** da Gırnata gibi İslam tarihinde ismini çok sık duyduğumuz mekânlardan biri. Endülüs'ün adeta kalbi, zamanında ilmin ve siyasetin merkezi olmakla beraber Endülüs Emevi devletinin başkentiydi. Guadalquivir (Vad'il Kebir) Nehri üzerinden geçerek yaklaştığınızda; dıştan mütevazı ama içten harika görüntüsü olan ve şehrin ismi ifade edilir edilmez akla ilk gelen Kurtuba camiisi ile şehre merhaba diyorsunuz. I. Abdurrahman'ın yaptırmaya başladığı ve özellikle III. Abdurrahman zamanında genişletilen mekânda 20 bin kişi aynı zamanda namaz kılabilenmiş. İçerisinde 1289 sütun bulunduğu fakat zamanla yıkılma veya depremler sebebiyle bu gün 880 sütun barındıran bir mekân. Cami tüm ihtişamıyla ayakta olmakla beraber tam ortasında adeta kalbe saplanan bir mızrak gibi absürt bir yapıt eklenerek kiliseye dönüştürülmüştür. Minaresinin tepesine çanlar yerleştirilmiş içeride ayinler yapılmaktadır. Hatta dikkatimi çeken mekân içerisinde farklı farklı yönlerde bakan kiliselerin olması ve kapalı olmaları, çeşitli aileler için açılıyor olması, içerisinde tevhidin olmadığı bir forma dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Kurtuba'da bulunduğumuz gün, Cuma olduğu için mescit sorduğumuzda bir yer bulduk fakat 20 kişinin namaz kılacağı yerde 50/60 kişi namaz kıldık. (Tarihi kayıtlara göre Cordoba/Kurtuba'da 500 Cami ve mescid 300 Hamam, 70 Medrese ve kütüphane bulunmaktaymış.) Namazdan önce 20 bin kişilik camiden geliyor

olmamız ve içinde namaz kılamıyor olmamız, bize “eğer böyle bir mekânın kıymetini bilemezseniz buna razı olursunuz” düşüncesini hatırlattı. Fakat bize yine de bir teselli olacak şey ise namaz kıldığımız mescidin Türkiye tarafından yapılmış olmasıydı. Kısaca buraları gezmekle nelerin kaybedildiği daha iyi anlaşılıyordu...

Bu mekânlarda sayısızca ilim adamı yetişmişti. *El-Cami’li Ahkami’l-Kur’an* isimli tefsirin sahibi Ebu Abdullah Muhammed b. **Ahmed el-Kurtubi** (ö. 671/1273) buralıdır. Yahudi teoloğu **İbn-i Meymun** (1135-1204) bura doğumlu olup kendisi adına Yahudi mahallesinde bir heykel de yapılmıştır. Yine meşhur felsefeci **İbn-i Rüşd** (ö. 520/1126)’te buralı olup onun da heykeli yapılmıştır. Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi, usul, fıkıh, hadis, tarih ve edebiyat alanında tanınan **İbn Hazm** (ö. 456/1064) bura doğumludur. Bir cihaz icat edip ve onunla belli bir mesafe uçmayı deneyen ilk kişilerden biri olan **Abbas İbn-i Firnas** (ö.274/887) ve daha nice Müslüman bilginler bu coğrafyada yetişmişlerdir.

Kurtuba’da rehberimizden, burada Roger Garoudy müzesi olduğunu öğrendim. İspanya’da sempozyumda sunduğum tebliğin konusu da Garoudy olduğundan bu mekânı arayıp buldum. Garoudy’nin eşi ile tanışma ve onunla Garaoudy hakkında sohbet etme, kitaplarının bir kısmının bulunduğu bölümde ve mekânın değişik ortamlarında resim çekme fırsatı yakaladım. Bu da benim için güzel bir anı oldu. Her ne kadar Garoudy’nin kendisi vefat etmiş olsa da en azından onunla görüşmüş kadar etkilenmiştim.

Kurtuba’dan sonra “İşbiliy” nisbeli birçok âlimin memleketi olan **İşbiliye**’ye bugünkü adıyla Sevilla’ya hareket ettik. Guadalquivir (Vadi-ül Kebir) nehrinin yanında kurulan Sevilla, İspanya’nın en büyük şehirlerinden birisi. Burada da şüphesiz insanı etkilendiren en önemli eser İşbiliye Ulu Camii’dir. Minaresi tüm ihtişamıyla ayakta olmakla beraber bu gün çan kulesi olarak kullanılmaktadır. Rivayetlere göre dünyanın en büyük mihrabının da bulunduğu bu camii, yıkılmış yerine dünyanın üçüncü büyük katedrali olan Santa Maria inşa edilmiştir. Endülüs’ün diğer şehirlerinde olduğu gibi burada da İslam’ın izlerini rahatlıkla görebiliyorsunuz. Sevilla’da, her ne kadar bu gün onlara dair bilgiler bulunmasa da Müslümanlar için son derece önemli olan, buralı tüm âlimlerin ismini burada zikredemesek de *Muvafakat* isimli eserin sahibi, İslam hukuku alanında çalışanların sık sık ismini duydukları **Şâtıbi** (ö. 790/1388)’nin buralı olduğunu ifade etmekle yetinelim.

Tüm bu bilgiler bir yana, Endülüs denince biz küçüklükten beri Tarık Bin Ziyad’ın 711 yılında Kuzey Afrika/Mağrip’ten İber yarımadasına geçişini, gemileri yakıp buraları fethettiğini ve bundan dolayı da Avrupa ile Afrika’yı birbirinden ayıran, Akdeniz’le Atlas Okyanus’u arasındaki Cebelut-Târık Boğazı/Gibraltar adının **Târık bin Ziyâd**’tan geldiğini hatırlarız... Rivayete göre Tarık b. Ziyad, Avrupa topraklarına ayak bastığında, ordusuna geri dönme imkânının olmadığı

duygusunu vermek için gemileri yaktırmiş ve askerlerine řu tarihi sözleri söylemiştir: “Arkanızda düşman gibi deniz, önünüzde deniz gibi düşman...” Dilimize de “gemileri yakmak” tabiri muhtemelen burada gelmiştir. Nihayetinde bu duyguyla mücadele eden Tarık b. Ziyad, 711 yılında ordusuyla, Cadiz’de Vizigot ordusunu yener. 712 yılında ise Musa b. Nusayr Toledo (tuleytula) şehrini ele geçirir. Böylelikle Tarık b. Ziyad ve Musa b. Nusayr’ın ordusu üstün başarılar göstermiş ve yaklaşık üç yıl içinde İspanya’nın tamamı Müslümanların eline geçmişti.

Bu tarihi bilgilerin yanı sıra Cebel-i Tarık’ta karşılaştığımız manzara bize Endülüs’ün ötesinde bazı durumları gösterdi. Şöyle ki Cebel-i Tarık günümüzde bir kasaba kadar olmasına rağmen kendi bayrağı ve marşı olan müstakil bir ülke, bununla beraber İngiltere’ye bağlı ve girişinde yeniden vize ve kontrollerin yapılması çok ilginç. Cebelitarık’ta schengen vizesi geçmediğinden İspanya’dan geçiş yapılan ülkeye giriş için İngiliz pasaportu veya İngiltere vizesine sahip olmak gerektiğinden bizim de vizemiz olmadığından giremedik. Fakat İngilizlerin Avrupa’nın içinde bile toprak sömürdüğünü anlamamız için vizeye gerek yoktu...

Alınması Gereken Ders...

Endülüs’ün 711 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle buradan ayrıldıkları tarih olan 1492 yılları arasındaki zaman zarfında ortaya konulan medeniyetin ihtişamının ve İslam düşünce tarihine yaptığı katkılarının sayılır bir yere sahip olduğu malumdur. Endülüs’te gezerken İslam tarihinin ilk yüzyıllarından beri oluşan bu medeniyet ve ihtişamı hissederek öğreniyorsunuz. Fakat daha sonra bu coğrafyada Reconquista (geri fetih) ile Müslümanlığın silinmesini gözlemlemeniz son derece etkileyici bir durum oluyor. Bunu hissetmek kitaplarda okumakla oluşabiliyorsa da, oralarda gezerek gördüğünüzde bu duyguyu ciğerlerde hissetme aşamasına geçebiliyorsunuz. Zira bu coğrafyaları gezip görmenin bir lüks değil bir gereklilik olduğu kanaatini de ancak oralara varınca anlayabiliyorsunuz.

Bir toplumun istikrar, istikbal ve güvenliğinde en önemli husus, şüphesiz vahdettir. Tarih boyunca ancak vahdet içinde olan milletler tüm zorluklara galip gelmeyi başarmıştır. Eğer Müslümanlar Endülüs’ü yıldırım hızıyla fethetmeyi başardıysa bunda tevhidin/vahdetin/bir olmanın etkisi son derece önemlidir. Aynı şekilde Endülüs’te Müslümanların yok olmasının en önemli sebebi de tefrika olduğunu da ifade etmek gerekir. Burada yine millî şairimiz Akif’in řu ifadelerine yer vermek isterim: “Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez; Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.”

Tefrikayla beraber bu coğrafyada oluşan medeniyetin, ilim ve irfanın yıkımına yol açan diğer hususların başında ihtişam ve debdebe gelmektedir. Durum böyle olunca; Endülüs, aynı anda övünç ve acı kaynağı olabilen bir coğrafya oluyor.

Bu yönüyle aslında birçok dersin de alınması gereken coğrafya olduğunu da yaşayarak görüyorsunuz. Bu coğrafyada sekiz asır yaşayan adeta kök salan Müslümanların bu gün yok olmuş olmaları hatta oradan kazanmış olmaları sizleri farklı sorulara sevk edecektir. Ama izlenimleriniz devam ettiğinde, Kurtuba'daki Engizisyon müzesini gezdiğinizde orda yapılanları görüp tüm bu işlerde kimlerin etkisinin olduğuna dair izler rahatlıkla görebiliyorsunuz...

Havada uçuşan soru/sorunlar arasında, günümüzde Müslümanların içerisinde bulunduğu ahvali işaret eden Akif'in şu dörtlüğü ile yazımızı tamamlayalım.

Geçmişten adam hisse kaparmış... Ne masal şey!
Beş bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi?
"Tarih"i "tekerrür" diye tarif ediyorlar;
Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?